

Over de relatie tussen *eros* en *philia* in Ad Verbrugge's

'Staat van Verwarring: Het offer van liefde'

Emanuel Rutten

Op zaterdag 2 november 2013 vond op de Vrije Universiteit in Amsterdam een debat plaats tussen filosoof Ad Verbrugge en ondergetekende. Gedurende drie kwartier gingen wij samen publiekelijk in gesprek over zijn nieuwe boek *Staat van Verwarring: Het offer van liefde*. Mijn inzet tijdens dit gesprek zal ik hieronder nader toelichten, evenals de kern van de repliek van Verbrugge.

In zijn boek tracht Verbrugge tot een geïntegreerde antropologie van het menselijke leven te komen. Zo wil hij beter zicht krijgen op de toestand van de mens in onze huidige sterk geïndividualiseerde en gevrialiseerde consumptiemaatschappij. De vraag naar de conditie van de hedendaagse westerse mens tracht Verbrugge dus te beantwoorden vanuit de meer algemene vraag naar de aard van de mens als zodanig. Hij wil nagaan *wat het is* om mens te zijn. Deze gerichtheid op *dat wat is*, is voor Verbrugge niet onbelangrijk. Niet voor niets stelt hij in zijn boek dat zijn vraagstelling uiteindelijk *ontologisch* van aard is.

Nu speelt de praktische filosofie van Aristoteles in dit boek een belangrijke rol. Wat mij echter al snel duidelijk werd tijdens het lezen ervan, is dat Verbrugge op enig moment tijdens zijn antropologische reflecties tot het inzicht moet zijn gekomen dat het denken van *De Filosoof*, zoals Aristoteles eeuwenlang terecht is genoemd, uiteindelijk toch niet het laatste woord kan zijn op de vraag naar het wezen van de mens.

Bij Aristoteles is het goede leven een toestand van *eudaimonia* oftewel voltooid geluk, waarin de mens steeds handelt op grond van een volkomen gerealiseerde deugd. Het goede leven is dan ook een gebalanceerde toestand van perfectie, kalmte en rust, waarin alle elementen in ons zielsleven op volmaakte wijze harmonisch verenigd zijn. De mens wordt hierbij primair begrepen vanuit de *polis*, of

beter gezegd, vanuit de gemeenschap. De mens is een *zoön politikon*, een gemeenschapswezen. De leidende vorm van liefde in deze antropologie is dan ook die van de *philia*, oftewel de duurzame, bestendige, relationele liefde zoals deze tot uitdrukking komt in het alledaagse samenleven tussen mensen.

Het probleem van dit mensbeeld is echter dat we hierin iets missen wat ontzagelijk ook bij het *mens-zijn* hoort. De mens is namelijk vanuit haar oergrond ten diepste ook een *transgressief* wezen. De mens is altijd op zoek naar grensoverschrijding, naar extase, naar een oceanische versmelting met haar verborgen grond. Liefde speelt hier ook een rol, maar dan als *eros*, als het heftige, het pure, het hemelse, het dionysische. In de *eros* is sprake van zelfverlies in het geheel, van het opgaan in een hogere staat van zijn.

Ik begrijp het boek van Verbrugge dan ook als een poging om aan precies dit transgressieve aspect van het mens-zijn recht te doen door deze te willen opnemen in een meer inclusieve antropologie van de mens. Verbrugge lijkt dit te doen door het Aristotelische *ethos* van de mens als gemeenschapswezen te confronteren met het subversief-transgressieve *pathos* zoals we dat bijvoorbeeld vinden bij typisch postmoderne denkers als Michel Foucault. Foucault is niet zozeer geïnteresseerd in *philia*, in de bestendige burgerlijke ordelijke samenleving. Hij wil deze profane sfeer van het alledaagse juist onmaskeren en ontkrachten. Hij wil laten zien dat de alledaagse burgermaatschappij schijn is, niets meer dan een illusie.

Het primaat komt bij Foucault dan ook te liggen op een negatie van de sfeer van de *philia*. Dit uit zich bij hem vooral in een passie voor de volgens Foucault meer oorspronkelijke subversieve *tegenculturen*, zoals die van het *sadomasochisme*. Een soortgelijke tendens vinden we overigens al eerder, en bovendien in een veel radicalere vorm, bij een typisch moderne denker als De Sade. Het probleem van dit soort radicaal subversief grensoverschrijdend denken is dat het de mens als *zoön politikon* loochent. Het doet de bestendige alledaagse sfeer van de *philia* onrecht. Bovendien wordt het al snel mateloos en grenzeloos, waardoor het volledig dreigt te ontaarden.

Aan de andere kant leidt een Aristotelisch gemeenschapsdenken waarbij het transgressieve aspect van het mens-zijn uit het oog wordt verloren tot een miskenning van de sacrale dimensie van het menselijk bestaan. Het menselijk leven wordt dan teveel goprofaniseerd. Zo kan een restloos immanent denken ontstaan dat geen openingen meer biedt naar het heilige en zo uitmondt in een verstikkende oppervlakkigheid en regelmaat.

We dienen dus beide extremen te vermijden. Maar hoe? Het antwoord dat Verbrugge geeft is dat *philia* en *eros*, cultuur en natuur, uiteindelijk hoe dan ook moeten samenkommen, niet gespleten mogen blijven, om zo beide geheeld te worden. De splitsing tussen beiden moet overwonnen worden. Beide dimensies van het mens-zijn dienen geïntegreerd te worden. Alleen zo kan de verwarring in de menselijke ziel overwonnen worden en de eenheid in ons leven worden herstelt. Verbrugge streeft dus naar een harmonie tussen *philia* en *eros*, tussen het profane en het sacrale.

Nu staat *philia* zoals gezegd voor de sfeer van de maatschappelijke orde, de burgerlijke samenleving, het bestendig duurzame waarin wij als individuen samenleven. *Eros* staat daarentegen voor de grensoverschrijdende sfeer van extase en zelfverlies, de sfeer van de versmelting. *Eros* kondigt altijd, zoals Verbrugge in zijn boek opmerkt, de dood aan van het individuele zelf. Maar hoe is een harmonie tussen beiden dan überhaupt mogelijk? In het boek van Verbrugge lijken we twee verschillende antwoorden te vinden die voortdurend door elkaar heenlopen en nergens voldoende scherp van elkaar onderscheiden worden. In wat volgt zal ik beide antwoorden apart uitlichten.

Het eerste antwoord hangt samen met de tot dusver besproken transgressieve conceptie van *eros*. Juist om de bestaande alledaagse bestendige orde van de burgerlijke samenleving, de sfeer van de *philia*, te vitaliseren, is steeds een uitgaande beweging nodig vanuit dit domein van het profane naar dat van het sacrale, het extatische. Transgressie, zelfverlies door ontlading en versmelting, is dan ook noodzakelijk om de bestaande maatschappelijke orde, de sfeer van de *philia*, te bekraftigen. *Eros* wordt hier begrepen als de transgressieve kracht die ten grondslag ligt aan de uitgaande beweging. In plaats van een oppositie tussen *philia* en *eros*, tussen orde en transgressie, is hier dus sprake van

een *contrastharmonie* tussen beiden. Grensoverschrijding is nodig juist ten behoeve van het behoud van de profane orde van arbeid en regelmaat. Het gaat dan ook om het vitaliseren en niet om het loochenen van de alledaagse samenleving. Zo wordt afscheid genomen van het ongebreidelde postmoderne subversieve denken van de tegenculturen. Maar tegelijkertijd wordt ingezien dat dit vitaliseren primair geschiedt langs de indirecte weg van de transgressie, en dus niet langer Aristotelisch kan worden ingevuld.

Er is naast transgressie, de uitgaande beweging naar de extatische versmelting van de *eros*, ook steeds sprake van een daaropvolgende terugkeer naar de ordelijke wereld van de *philia*. Deze steeds opnieuw plaatsvindende uitgaande en terugkerende beweging wordt door Verbrugge in het tweede deel van zijn boek treffend uitgedrukt: ‘De gang van de lichtwereld naar het onderaardse en van daaruit weer terug naar de lichtwereld is het ware’. Precies deze waarheid ontbreekt in de praktische deugdleer van Aristoteles. Het is dankzij de *eros* als transgressie vanuit de alledaagse profane leefwereld naar de gloeiende volheid van het extatische en weer terug, dat een helende transformatie van mens en samenleving tot stand gebracht kan worden.

En uiteraard gaat het hier steeds om *beperkte* vormen van transgressie en terugkeer, omdat we anders alsnog een grenzeloze, ja zelfs misdadige, ontaarding krijgen, zoals dat bijvoorbeeld naar voren komt in het *pathos* van de Sade. Zo voorkomt de contrastharmonie tussen *eros* en *philia* dus *enerzijds* dat de mens wordt gevangen in een verstikkende profane burgerlijke ordelijkheid, die zonder mogelijkheden tot transgressie neigt naar fragmentatie, atomaire afsluiting, onthechting, oppervlakkigheid en platvloersheid, *terwijl anderzijds* ook voorkomen wordt dat de mens wordt overgeleverd aan een ongebreidelde destructieve subversiviteit, die uiteindelijk dreigt te culmineren in de ontaarde praktijken van de Sade.

Deze dialectische beweging tussen *eros* en *philia* vinden we, zoals Verbrugge in zijn boek aangeeft, al in de Oudheid, namelijk zowel bij de Romeinse *Liberalia* en *Bacchanalia* als bij de Griekse *dionysische mysteriën*. Maar de meest verheven uitdrukking van de idee dat het vitaliseren van de

maatschappelijke orde een dialectiek van transgressie en terugkeer vereist treffen we aan in onze eigen tijd, namelijk in het boek *De Erotiek* uit 1957 van een man die in het boek van Verbrugge slechts één keer genoemd wordt, haast argeloos, in het voorbijgaan, maar in feite voor de onderhavige thematiek van fundamenteel belang is, namelijk de Franse denker Georges Bataille. Uitgaande van de *eros* als transgressieve kracht verenigt Verbrugge immers op dezelfde wijze als Bataille de profane en sacrale elementen van het menselijk leven, om zo uit te komen bij een vollere, meer inclusieve eenheid in het leven van de mens.

In zijn boek geeft Verbrugge zoals gezegd echter ook nog een ander antwoord op de vraag hoe een harmonie tussen *eros* en *philia* tot stand kan worden gebracht. Dit tweede antwoord vindt haar oorsprong in een meer immanente invulling van *eros*. Naast transgressie als vitalisering van het menselijk leven wordt namelijk door Verbrugge ook aandacht gevraagd voor een meer immanente vorm van vitalisering. Dit brengt ons bij zijn fenomenologie van de *BDSM* ervaring, door Verbrugge uitgewerkt aan de hand van de roman *Vijftig tinten grijs*. Daar waar in de tot dusver besproken transgressieve *eros* het zelf zich verliest in een sacrale versmelting met het geheel, is er in het geval van de *BDSM* ervaring eerder sprake van een vormende, veredelende *eros*, gericht op een intensiverende exclusieve binding tussen twee individuen. Het gaat hier niet om zelfverlies, maar juist om intensivering, concentratie, toewijding en discipline, waarbij in de ervaring het zelf als zelf blijft bestaan en dus niet oplost in een oceanische extase. Verbrugge tracht hier in feite, net zoals Nietzsche eerder deed, een *appolinische* vorm te geven aan het *dionysische*. En dit lijkt inderdaad ook een mogelijkheid van het zielenleven te zijn. Een mogelijkheid bovendien die in het denken van Bataille onderbelicht blijft. Het komt daarin alleen naar voren in de zin dat volgens Bataille transgressie beperkt moet blijven, wat wordt bereikt door een *cultische* oftewel *geritualiseerde* cultivering van de transgressieve ervaring. Bataille zet zich niet voor niets af tegen een onbeperkte transgressie zoals we die bij de Sade vinden. Dergelijke ongebreidelende mateloze vormen van grensoverschrijding hebben namelijk niets te maken met het vitaliseren van de samenleving.

Zoals ik eerder al aangaf dient dit tweede antwoord scherp van het eerste onderscheiden te worden. We moeten beiden vormen van *eros*, de transgressieve en de immanente *eros*, uit elkaar houden. Dit wordt in het boek van Verbrugge naar mijn mening onvoldoende gedaan, zoals ik die zaterdag tijdens ons publieksdebat stelde.

Zijn repliek was interessant. Verbrugge zette uiteen dat er zijns inziens juist sprake is van één ongedeelde *eros*. De transgressieve *eros*, gekarakteriseerd door extatisch zelfverlies, en de immanentie *eros*, geënt op cultiverende vorming, zijn volgens hem namelijk geen twee verschillende naast elkaar bestaande ervaringen, zoals ik had betoogd. Het zijn aspecten van één en dezelfde ervaring van *eros*, aldus Verbrugge.

Ik was echter niet direct overtuigd. Hoe kan zelfverlies één concentratie, oceanische versmelting één veredelende toewijding, in één inclusieve *eros* samengaan? Sluit zelfverlies vormende concentratie niet juist uit? Welnu, dat de door mij onderscheiden transgressieve en immanente *eros* wel degelijk allebei aspecten zijn van één en dezelfde ervaring van *eros* wordt volgens Verbrugge begrijpelijk zodra we inzien dat de *eros* een *in de tijd gedynamiseerde* ervaring betreft. *Eros* strekt zich volgens hem hoe dan ook in de tijd uit, zoals we bijvoorbeeld zien in de verliefdheid. Momenten van transgressief versmeltend zelfverlies worden daarin achtereenvolgens afgewisseld met intensiverende momenten van concentratie en toewijding. Toch is er sprake van één ervaring, van één *eros*.

En het is volgens Verbrugge bovendien precies deze inclusieve, gedynamiseerde, *eros* die vervolgens kan worden ingebed in een overkoepelend bestendig leven van *philia*. *Eros* wordt dan in dit duurzame relationele bestaan als *afzonderlijk moment* opgenomen, dus zonder zelf een vorm van *philia* te worden. Wat Verbrugge hier schetst lijkt mij analoog aan de wijze waarop Kierkegaard in *Of/Of* laat zien hoe het *esthetische ervaren* kan worden opgenomen in het *ethische leven* en tegelijkertijd daarin als apart moment behouden kan blijven.

De repliek van Verbrugge vind ik zowel creatief als vruchtbaar. Het lijkt er inderdaad op dat hij op deze manier in staat is om de eenheid in het menselijke zielenleven te herstellen. Een eenheid waarnaar hij tijdens het schrijven van zijn boek steeds op zoek was en waartoe hij naar eigen zeggen ook een existentiële noodzaak voelde. Een eenheid die bovendien niet alleen aangrijpt op het niveau van de individuele menselijke ziel, maar ook op het niveau van de onderlinge liefdesrelaties tussen mensen, de samenleving als geheel, en zelfs de kosmos als zodanig.

Toch kan deze synthetische benadering ook leiden tot een miskenning van het transgressieve van de eros. Geeft Verbrugge met zijn vereniging nog wel voldoende ruimte aan wat Byung-Chul Han in zijn boek *De terugkeer van eros* de ongrijpbare *atopische* kracht van de eros noemt? Voor Byung-Chul is het *totaal andere* constitutief voor de bezielende impuls van *eros*. Hij ziet *eros* als de kracht van het ontregelende negatieve dat inbreekt in de reguliere positiviteit van ons alledaagse vertrouwde leven. Juist dat overrompelende negatieve, voor iemand ‘vallen’, kenmerkt het erotische van de *eros*, aldus Byung-Chul. Een inbedding van *eros* in *philia*, zoals Verbrugge nastreeft, lijkt hieraan niet voldoende recht te doen. Zelfs de in de roman *Vijftig tinten grijs* beschreven BDSM praktijken zijn in feite niets meer dan zorgvuldig geënsceneerde en gedomesticeerde positieve variaties in sex, en daarmee niet werkelijk een impuls van *eros* als negatieve transgressieve kracht. De vraag is dus of bij Verbrugge *eros* als helend moment van het geregelde bestendige leven niet alsnog getransformeerd wordt in een vorm van *philia*. Is het niet zo dat in hun dagelijkse positieve bestaan innig met elkaar verbonden geliefden voor elkaar uiteindelijk niet werkelijk de *atopische ander* kunnen zijn? Waar het negatieve primair wordt begrepen als een weg naar verzoening, waar niet ook *het negatieve van het negatieve* wordt geaffirmeerd, waar nooit een onvoorspelbare breuk ontstaat in het gangbare leven, kan daar werkelijk *eros* zijn? Dit zijn vragen die van belang zijn. Verbrugge’s nieuwe boek geeft erop wellicht geen eenduidig antwoord, maar vormt wel een uitstekende aanzet tot het overdenken ervan.